

MARDİN ŞER'İYYE SİCİLLERİNDE ARAPÇANIN BELGE DİLİ OLARAK KULLANILMASI VE BU DİLDE YAZILAN BİR BELGE TÜRÜ OLARAK MÜLK ALIM-SATIMLARINDA KULLANILAN YÖNTEM*

Veysel GÜRHAN**

Öz

Osmanlı mahkemelerinde kadı ve yanında bulunan kâtibi tarafından tutulan kayıtlar, dönemin sosyal hayatını araştıranlar için oldukça önemli veriler sunmaktadır. 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar süren zaman diliminde hemen hemen her yerleşim biriminde tutulan bu kayıtların çoğunluğu günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bütün defterler belli bir usul ve yöntem ile kayıt altına alınmasına karşın Mardin'e ait şer'iyeye sicillerini çevresindeki birimlerde tutulan kayıtlardan ayırt eden en önemli özellik Arapça belge sayısındaki fazlalıktır. Özellikle sosyal ve günlük hayat ile ilgili belgelerin Arapça kaleme alındığını gördüğümüz Mardin'de bu durumun ortaya çıkış sebeplerini araştırmak çalışmamızın ana konusunu teşkil etmektedir. Ayrıca defterlerde yoğun olarak Arapça yazılmış bir belge türü olarak mülk alım-satımlarının yönetsel olarak ayrıntılı incelemesi de yapılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Mardin, Şer'iyeye Sicilleri, Arapça, Mülk Alım-Satımı.

THE USE OF ARABIC IN OTTOMAN COURT RECORDS IN MARDİN AND THE METHOD USED IN PROPERTY SALES DOCUMENTS IN THE 18TH CENTURY

Abstract

The records kept by the “kadı” and the “kâtip” in the Ottoman courts offer very important data for the investigators of the social life in the this period. The majority of these records which were held in almost every settlement in the period from the 16th century to the 19th century have reached to the present day. Despite the fact that all the books were recorded by a certain method, the excess of Arabic documents in the court records of Mardin distinguishes it from the others. Especially, we have seen that the documents about social and daily life were written in Arabic in Mardin. This situation constitutes the main point of our work. In addition, Arabic documents of property purchase-sale will be examined methodically.

Keywords: Mardin, Ottoman court record, Arabic, Property.

Giriş:

16. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı mahkemelerinde tutulan kayıtlar *şer'iyeye sicilleri* olarak adlandırılmaktadır. Mahkemede kadı ve katipler

Makale gönderim tarihi: 01.10.2016, kabul tarihi: 01.11.2016.

* Bu makale 2012 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan “18. Yüzyılda Mardin Şehri” adlı tezin verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. E-mail: veyselgurhan@hotmail.com

huzurunda tutulan bu kayıtlar kendilerine özgü bir defter usulü de içermektedir.¹ Mahkeme, kadı gibi hukuki kavramlar ile adli-idari konularda bilgi verdiği düşünülen bu defterler çoğu zaman sosyal tarih ve şehir tarihi araştırmacılarının sıklıkla başvurduğu birer kaynak olarak da bilinmektedir.² Mahkemenin kurulduğu yerleşim yerindeki kadıların vermiş oldukları hüccet, ilam ve çeşitli kararlar ile merkezden gelen ferman, tebliğ ve emirlerin kaydedildiği şer'iyeye sicilleri aynı zamanda nikah, miras, vasi tayini, vakıf gibi sosyal meseleleri de kapsamakla birlikte bir takım sosyal vakalara işaret etmesi bakımından cinayet, cürüm, hırsızlık gibi olayları da içermektedir.

Bu çalışmada Mardin şer'iyeye sicili (bundan sonra MŞS) 248, 252, 195 numaralı defterler kaynak olarak kullanılmışlardır. Bu defterlerdeki belgelerin büyük çoğunluğu 18. yüzyıla aittir. Dil olarak Arapça ve Türkçe karışıktır. Ancak çoğunluğunu Arapça yazılmış kayıtlar oluşturmaktadır. Özellikle nikah, boşanma, vasi tayini ve mülk alım-satımı gibi günlük hayatı ilgilendiren meselelerin Arapça kayda alındığı görülmektedir. Araştırmamız bu noktadan yola çıkarak bir taraftan Arapça kayıtların resmî belgelerde kullanılmasının sebeplerini irdelemeye çalışırken öte taraftan mülk alım-satımı belgelerinde kullanılan dil ve üslup üzerine tespitler yapmaya çalışacaktır.

1. Mardin Şer'iyeye Sicillerinde Arapçanın Kullanılması ve Bu Dilde Yazılan Belge Türleri

Mardin Şer'iyeye Sicili	Türkçe Belge Sayısı	Arapça Belge Sayısı
248	405	217
252	342	182
195	227	25

Yukardaki tabloda görüldüğü üzere Mardin şer'iyeye sicillerinin en önemli özelliklerinden biri Arapçanın yoğun olarak kullanılmış olmasıdır. Defterlerdeki Arapça-Türkçe yazılma oranı değişiklik gösterse de bütün defterde iki dile de rastlanmaktadır.

Arapça yazılan belgelerin çoğunluğunu nikâh, vakıf, vasi tayini ve mülk alım-satımları oluşturmaktadır. Mülk satışı belgeleri diğerlerinden farklı olarak tamamına yakını

¹ Şer'iyeye Sicilleri ile ilgili için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Şer'î Mahkeme Sicilleri" Ülkü Mecmuası , C. IV, S. 29, Ankara 1935, s. 365-368; Halit Ongan, Ankara Sicilleri I-II, Ankara 1974; Osman Ersoy, "Şer'iyeye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", AÜDTCFD, XXI/3-4 (1975); Yusuf Hallaçoğlu, "Şer'iyeye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru, Adana Sicilleri", TD, 30 (1976); Mücteba İlgürel, "Şer'iyeye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", TD, 28-29 (1975); Cahit Baltacı, "Şer'iyeye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi", Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul 1985, s. 127-132.

² Şer'iyeye sicillerinin şehir tarihçiliğinde kullanımı ile ilgili örnekler için bkz. Özer Ergenç, Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, Ankara 1995; Özer Ergenç, XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa, Ankara 2006; Hülya Taş XVII. Yüzyılda Ankara, Ankara 2006; İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), Ankara 1995; Ahmed Kankal, Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı), Ankara 2004.

Arapça yazılmıştır. Vakfiyelerin içerisinde ise azda olsa Türkçe belgelere de rastlanmaktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak çevre kaza birimlerinin sicillerine bakıldığı zaman (ör: Amid,³ Ayntab,⁴ vs.) Arapça belgelerin çok az olduğu, özellikle Mardin sicillerinde yoğun olarak Arapça yazılan mülk alım-satımı belgelerinin diğer şehirlerde Türkçe kaleme alındığı görülmektedir.

Mardin şehir merkezindeki yoğun nüfusun Araplardan oluşuyor olması sicillerdeki Arapça belge yoğunluğunu açıklayabilir bir etken olarak görünmektedir.⁵ Farklı dillerdeki birçok unsurun yaşadığı Mardin’de sadece Arapçanın mahkemeye belge dili olarak yansımaları, diğer dillere yer verilmemesini bir çelişki olarak görmek mümkündür. Fakat bölgedeki Ermeni, Kürt ve Süryanilerin de Arapçayı yoğun olarak kullandığını ve bölgedeki hâkim dilin Arapça olduğunu belirtmek gerekir. Bölgedeki Ermeniler üzerine yoğun çalışmaları olan Bozkuş, Ermenilerin kullandığı Arapça ile Müslümanların kullandığı Arapçanın güçlkle ayırt edilebildiğini ifade etmektedir.⁶ Yani Araplar, Süryaniler, Kürtler ve Türkler kendi aralarında Arapça anlaşmakta ve ticari faaliyetlerinde bu dili kullanmaktaydılar. Bununla birlikte mahkemede Arapçanın kullanılmasını “hâkim dil” etkiyle tek sebebe indirgemek de doğru değildir. Mahkeme kayıtlarında geriye dönük olarak davaların araştırılması, geçmişteki bilgilere daha sonra da bir başvuru kaynağı olarak ihtiyaç duyulabilmesi, bir tür noter işlevi gören bu kayıtların kanıt niteliği taşıması gibi sebeplerle mahkeme görevlilerinin her hâlükârda anlayabilecekleri bir dilin kullanılmasının işleyiş açısından gerekli olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu noktada şu hususa dikkat çekmek gerekir ki mahkeme görevlileri (kadı, kâtip, vs.) her zaman yerel halktan kişilerden müteşekkil değildi. Katipler Mardin halkından olabileceği gibi farklı şehirlerden de görevlendirilerek gelebilirlerdi. Bu durum düşünüldüğünde Türkçeyi çok az bilen ve geneli Arapça konuşan Mardinliler ile mahkeme görevlilerinin ortak dilinin Arapça olabileceği varsayımı kuvvetle muhtemel görünmektedir. Esasen bütün bu tartışmalardan çıkarılacak en önemli husus, mülk alım-satımları gibi günlük hayattaki canlı ekonomik etkinliklerin, yetim çocukların sahipsiz kalmasını önleyen vasi tayini belgelerinin, aleniyet ilkesi gereği anlaşılır bir şekilde kayda alınması gereken nikah işlemlerinin ve yine halkı yakından ilgilendiren vakıf işlemlerinin yerel dilde yapılmasının, Arapça kayıt altına alınarak resmî belgeye

³ Ercan Gümüş, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.

⁴ Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab, Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.

⁵ Mardin Anadolu’da Arap nüfusun en fazla olduğu yerlerden biridir. Başta Mardin olmak üzere Urfa, Siirt ve Hatay Arap nüfusun yoğunlaştığı şehirlerdir. Mardin’in kırsal bölgelerinden ziyade şehirli nüfusunun yoğun olarak Araplardan oluştuğu bilinmektedir. Arapların bölgeye hangi tarihte geldikleri tam olarak bilinmemekle birlikte İslamiyet öncesine kadar tarihlendiren görüşlerin yanı sıra (Bkz. Bahaddin Budak, “Mardin Araplarının Aslı ve Mahalleli Lehçesi Hakkında Avrupa’da Yapılan Araştırmalar”, <http://www.mahalleli.net/189-bahaeddin-budak/310-mardin-arapla.html>, erişim: 22.10.2016), genel kanı İslamiyet sonrasında işaret etmektedir. Özellikle Hz. Ömer döneminde bölgeye yapılan göçlerin etkili olduğu Arap iskanında, Abbasi dönemi ehl-i beyt taraftarlarına yapılan baskılar neticesinde ortaya çıkan göç hareketleri ikinci önemli etken olarak gösterilebilir. Cahit Tuz, “Mardin’de Arap İskanı ve Mardin Arapçası”, *Uluslararası Ömerli/Ömeran ve Çevresi Sempozyumu*, İstanbul 2012, s. 318.

⁶ Yıldız Deveci Bozkuş, “Geçmişten Günümüze Ömerli (Maserte)’de Siyasi, Sosyal, Dini ve Etnik Yapı Bağlamında Ermeniler”, *Uluslararası Ömerli/Ömeran ve Çevresi Sempozyumu*, İstanbul 2012, s. 352.

dönüştürülmesinin Osmanlı mahkemesi açısından bir sorun teşkil etmediğidir.

Mülk alım-satımı ile ilgili belgelerde kullanılan dil ile ilgili bir başka önemli husus yerel olarak konuşulan ve “Mardin Arapçası” olarak belirtilen yerel bir lehçenin mi yoksa “Fasih Arapça” adı verilen bildiğimiz Arapçanın mı kullanıldığıdır. Belgelere baktığımız zaman şer’iyye sicillerinde Fasih Arapçanın kullanımının hâkim olduğu görülmektedir. Yukarıda önemle üzerinde durulan Arapçanın belge dili olarak kullanılmasının yerel halkın dili ile bağlantısı iddiası, halkın tam olarak anlayamadığı fasih Arapçanın belgelerde kullanılması ile ayrıca çelişki oluşturmaktadır. Fakat mahkeme belgeleri sadece yerelde kullanılacak belgeler değildir. Bundan dolayıdır ki mahkeme görevlilerinin anlayacağı ve gerektiğinde ileriki dönemlerde de çıkarıp faydalanabileceği fasih Arapçanın kullanılması daha mantıklı görünmektedir. Kayıtların tutulduğu 18. yüzyılda fasih Arapça ile Mardin Arapçasının günümüze oranla ne kadar farklılık gösterdiği de bilinmemektedir.

2. Arapça Mülk Alım-Satımı Belgelerinin Kayda Alınması Sırasında Kullanılan Yöntem:

Şer’iyye sicillerindeki mülk alım-satımı ile ilgili belgelerdeki hükümler belli bir kalıp üzerine yazıya geçirilmekteydi. Kadıların hukuki ilişkileri sağlıklı ve eksiksiz bir şekilde kayda geçirmesi açısından her bir konu için düzenlenecek belgelerin hangi tertiple kayıt altına alınacağı “şurut” adı verilen kitaplarda yahut “sakk mecmualarında” önceden yer almaktaydı.⁷ Buna göre kadının karar verdiği bir konunun kâtip tarafından hangi ibareler kullanılarak, hangi sırayla yazıya geçireceği önceden belirlenmişti. Bu anlamıyla Mardin sicillerindeki Arapça yazılmış kayıtların diğer sicillerde Türkçe yazılan kayıtlardan farklı bir tertip içerip içermediği, tek farklılığının başka bir dil kullanılması mı olduğu meselesi bu araştırmanın konuları arasındadır.

Hüccet niteliğindeki mülk alım-satımı belgeleri birer delil olmalarının dışında aynı zamandan yapılan satış işlemlerine resmîyet de kazandırmaktaydı. Kelime anlamı olarak senet, vesika, delil anlamına gelen hüccet, mahkeme tarafından verilen ve bir hak ya da sahiplik bildiren resmî vesikaya verilen isimdir.⁸ Osmanlıda mahkemeler sadece adli vakaların görüldüğü müesseseler değillerdi. Bugün farklı kurumlar tarafından yerine getirilen noterlik işlemleri, nikah, vs. konular da mahkeme kayıt altına alınırdı. Bu belgeler mahkemede kadı huzurunda taraflardan birinin ikrarını ve öteki tarafın bu ikrarı tasdikini içerirlerdi. Kadı tarafından verilen bir hükmü ihtiva etmezlerdi. Bu belgelerin en önemli özelliklerinden biri de üstünde kadının imzası ve mührünün bulunmasının şart olmasıydı. Aksi halde geçerli belge olma vasfını yitirirdi.⁹ Belgenin sahih yani doğruluğunu belirtmek için daha en başta “hüccet-i sahihetü’l şer’iyye” ifadesi kullanılırdı.¹⁰ Tarafların katılımıyla

⁷ Süleyman Kaya, “Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:3, Sayı:5, 2005, s. 380.

⁸ Ferit Develioğlu, “Hüccet”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara 1997, s. 388.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Oğuz, Ahmet Akgündüz, “Hüccet”, *TDVİA*, Cilt 18, s. 446-450; M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, İstanbul 1979, s. 111-112; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmîye Teşkilatı*, Ankara 1998, s. 116-117; Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1984, s. 350-359.

¹⁰ MŞS, 241, b. 43. (10 Muharrem 1230)

mahkemeye intikal etmiş ve hüccet niteliğinde deftere kaydedilmiş bir işlemin hukuki boyutu tamamlanmış olmakta ve ileride doğabilecek suiistimallerin önüne geçilmekteydi.

Mülk alım-satımı belgelerine baktığımız zaman satış işlemlerinin kadının huzurunda gerçekleştirildiğini görmekteyiz. *Meclisi şer'* adı verilen mahkeme huzurunda yapılan işlem ikrar olarak (belgedeki ifade ile *ikrâr-ı tâm ve takrir-i kelâm*) nitelendirilmekteydi. Bu yönüyle mahkemede görülen her davada olduğu gibi mülk satışlarında da tarafların katılımı zorunluymuştu. Kişi kendisi gelemese bile vekaleten birileri satış işleminde hazır bulunuyordu. Belli bir düzen içerisinde, katipler tarafından itinayla hazırlanan hüccetler, daha sonra tahrifata uğratılması ihtimaline binaen ayrıca özen gösterilerek belirli bir usul dahilinde hazırlanırdı. Bu usulün ilk aşaması ise bir tür kimlik tespitiydi.

2.1. Kimlik Tespiti (Alıcı ve Satıcının Belirlenmesi):

Arapça tutulan kayıtlarda mahkeme huzurundaki satış işlemi ile ilgili yöntemi belirlemek amacıyla belgeler incelediği zaman ilk olarak bir tür kimlik tespitinin yapıldığını ve bu bilgilerin ayrıntılarıyla defterlere kaydedildiğini görmekteyiz. Satın alma işlemi yapan kişi kimlik tespiti ilk yapılan kişidir. Bu şahıs *işterâ* (اشترى) olarak nitelendirilmektedir. Bu kelime satın almak anlamına gelen *şira* (شراء) fiilinden gelmektedir.¹¹ Bugün Türkçede de kullandığımız *müşteri* kelimesi de bu kelimedenden türemiştir ve belgelerde sık sık kullanılmaktadır.¹² Satış işlemi yapan kişi ise *bayi* (بائع) *satıcı* olarak isimlendirilmiştir. Malı nakit mukabilinde yada malın mal ile değiştirilmesi şeklinde yapılan işleme verilen ad olan *bey*¹³ kelimesinden gelen *bayi*, belgelerde *işterâdan* sonra ikinci sırada belirtilirdi.¹⁴ Bazen hem satış hem de alış işlemi yapan kişiler birden fazla olabilirdi ki o zamanda bütün kişilerin isimleri tek tek kaydedilirdi.¹⁵ Örneğin Gav veledi Fethi ile erkek kardeşi Kesper ve kız kardeşleri Delali, Seydi ve Kiblo veledi Mirza müşteri sıfatıyla mülklerini 65 kuruşa Korkis veledi Hanna'ya satmışlardı ve bütün tarafların isimleri tek tek belgeye kayıt olunmuştu.¹⁶

Alım ya da satış işlemi yapan kişilerin hangi vasıfla mahkeme huzurunda bulduklarının belgelere kaydedilmesi gerekli ve önemli bir husustu. Anılan kişi kendi adına bu işlemi yapıyorsa *asâleten*, başkası adına bu işi yapıyorsa *vekâleten*, henüz reşit olmamış küçük yaştaki çocuklar adına hazır bulunuyorsa *vesâyeten* ifadesi yazılırdı. Bu

¹¹ Develioğlu, "İştirâ", s. 466.

¹² MŞS 241, b. 41. (10 Rebiülevvel 1236)

¹³ Th. W. Juynboll, "Bey", *İA*, C. II, s. 581

¹⁴ *Bey* sözcüğü satma, satış, satılma anlamına gelip, İslam hukuku terimi olarak satış akdini ifade etmektedir. Satış akdinin üç unsuru bulunmaktadır. Bunlardan ilki; akdin gerçekleşmesi için satıcı ve alıcı mevcudiyetinin olması, ikincisi; tarafların karşılıklı rıza beyanlarıdır. Bir sözleşmenin meydana gelebilmesi için her şeyden önce taraflar arasında mübadele edilen iki irade beyanına ihtiyaç vardır. Bu iradelerin birleşimine de icap ve kabul adı verilir. Üçüncü unsur ise; akit konusu olan mal ve bedeldir. Satılan şeyin bedeline semen denir ki, alıcının zimmetinde borç olarak sabit olur. Satış akdi, kar ve zarar ihtimali taşıyan iki taraflı bir akit olduğundan eda ehliyeti bulunmayan küçüğün, delinin, sarhoşun vb. yaptığı satış akdi geçersiz, eda ehliyeti bulunan küçüğün, sefihin vb. akdi ise velisinin onayına bağlı olarak geçerli olur. Cin-Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, II, s. 237; Ali Bardakoğlu, "Bey", *DİA*, C. VI, s. 13; Hamdi Döndüren, *İslam Hukukuna Göre Alım-Satımında Kâr Hadleri*, Balıkesir 1984, s. 19.

¹⁵ MŞS. 247, b. 27 (Evail-i Safer 1154)

¹⁶ MŞS 252, b. 66. (Şaban 1139)

kelimeler zaten Arapça kökenli olarak Osmanlı Türkçesi'nde kullanıldığı için Türkçe belgelerde de aynı şekilde belirtilirdi. 18 Receb 1159 tarihinde Gölasiye mahallesinde bulunan bir evin satışı sırasında Meryem binti Yusuf Atai ile evlatları Ramazan ve Mehmed kendilerine *asaleten*, kız kardeşleri Mervi ve Hatice'ye ise *vekâleten* kadı huzurunda bulunmaktaydılar. Bu vekalet elbette ki şahitler huzurunda gerçekleştirilmeliydi ve Ramazan ile Mehmed'in kız kardeşlerine vekalet ettiklerine Abdullah bin İbrahim Bölükbaşı ve İbn-i Ömer şahitlik etmekteydi.¹⁷ 27 Zilkade 1159 tarihinde tutulan bir kayıta ise Bimaristan mahallesindeki bir evin satışını Molla Mahmud bin Molla Ömer, kardeşinin küçük yaştaki çocukları Mahmud, İsmail ve Mustafa'ya vesâyaten gerçekleştirmektedir.¹⁸

Alım-satım işlemlerinin kadının önünde gerçekleştiğinden yola çıkarak mahkemede hazır bulunmanın gerekliliğini vurgulamak gerekir. Kişi mahkeme huzurunda değilse yerine vekilini göndermekteydi. Yukardaki örnekte görüldüğü üzere vekalet edecek kişi her zaman yakın akraba olmak zorunda değildi. Özellikle kadınların ve engellilerin mahkemeye gelmeleri zor ya da tercih etmedikleri bir durumdur. Bu tip durumlarda vekalet sistemi devreye giriyordu. Vekil olacak kişi vekaletinin sınırları dahilinde davranabiliyor, kendisine verilen yetki dışına taşamıyordu. Vekaletinin gerekliliğini yapmak ise asli yükümlülüğüydü.¹⁹

Söz konusu mülk satışı belgelerinde vekaleten işlemlerin yoğunluğu şahitlik müessesini de ön plana çıkarmaktadır. Vekalet yoluyla yapılan alışverişlerde vekaletinin sıhhatinin tek kanıtı şahitlerdir. Bütün hukuk sistemlerinde -aralarında birtakım farklılıklar olsa bile- suçların ve hakların ispatı için kabul edilen yolların en önemlisi şahitlik müessesidir. İslam hukukunda da *şehadet* yani *tanıklık* müessesesi daha Hz. Peygamber zamanından itibaren önemsenmiş ve “beyyine” terimi ile ifade edilen suç sayılan fillerin ve hak taleplerinin ortaya çıkması sırasındaki ispat vasıtaları arasında sayılmıştır.²⁰ Diğer belgelerde olduğu gibi mülk alım-satımı belgelerinde de şahitlik müessesesi iki yolla gerçekleştirilmekteydi. Bunlardan ilki biri adına vekalet olarak veya vasi olarak gelmiş biri varsa onun bu durumuna delil olacak şekilde şahitlik yapmaya gelenler ya da şahit olarak gösterilenlerdir. İkincisi ise zaten Osmanlı mahkemesinde çok sık rastladığımız “şuhûdu'l-hâl” denilen mahkemede hazır bulunup davayı izleyenlerdir. Bu kişiler dava sırasında muhakemeyi izlemekle yükümlü bir tür heyet olarak algılanabilir. Ancak bu kişilerin bir merkezden seçildiği veya birbirlerinden haberdar olarak geldiklerini iddia etmenin tartışmalı bir konu olması sebebiyle sadece yargılamayı seyretmek, yapılan muameleyi takip ve tetkik etmek gayesiyle bulduklarını söylemek yeterli olacaktır.²¹

Arapça mülk alım-satımı belgelerinin ilk bölümünde en çok rastlanan ifadelerden

¹⁷ MŞS 252, b. 11. (Tarih bulunmamaktadır)

¹⁸ MŞS 252, b. 136. (27 Zilkade 1159)

¹⁹ Mustafa Akbel, “Osmanlı'da Vekâlet; Bir kaza Örneği Olarak Kula Mahkemesine Müracaatlar”, *Turkish Studies*, Volume 10/13 Fall 2015, s. 5.

²⁰ Hadi Sağlam, Sema Gökbayır, Emine Sağlam, Mehmet Çolak, “İslam Hukuku ve Modern Hukuk Bağlamında Şahitlik Müessesinin Değerlendirilmesi”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 5, Sayı 2, Aralık 2012, s. 88.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hülya Taş, “Osmanlı Kadı Mahkemesinde “Şuhûdu'l-Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?”, *Bilig*, Kış / 2008 sayı 44: 25-44.

biri de vesayet kavramıdır. Bu kavram özellikle öksüz kalmış henüz reşit olmamış çocuklar adına hareket edebilen, mahkeme tarafından belirlenmiş kişileri belirtmek için kullanılmıştır. Osmanlılarda yetim veya öksüz kalmış çocuklar başı boş bırakılmamış, imkân dahilinde korunmuşlardır. Küçük yaşta ebeveynini kaybetmiş veya daha doğmadan anne karnında babası hayatını kaybetmiş çocukların ileriki hayatlarında güçsüz olmalarını önlemek için mahkeme tarafından bu çocuklara mülklerini korumaları, ihtiyaçlarını karşılamaları için belirli niteliklere sahip güvenilir kişilerden vasiler tayin edilirdi. Tayin edilecek bu kişiler ebeveynleri ölmeden vasiyet yoluyla belirttikleri kişilerden olabileceği gibi mahkemenin uygun göreceği kişiler arasından da olabilirdi.²² Buradaki en önemli husus kişinin güvenilir biri olmasıydı. Çünkü bu kişiler çocukların ihtiyaçları noktasında mülkler ile ilgili her türlü tasarruf hakkına sahiplerdi. Bu sebepten büyük bir titizlik içerisinde incelenerek yapılan vasi tayinleri mahkeme tarafından da kayıt altına alınırdı. Bu kayıtların da mülk satışları gibi çoğunlukla Arapça tutulduğu görülmektedir. Örneğin Tanil veledi Ebelhad kardeşi İlyo vefat edince çocukları Meno ve Nuriye'ye vasi olarak tayin edilmişti.²³ Bu örnekte görüldüğü üzere vasilik müessesesi sadece Müslümanlar için değil gayrimüslimler için de uygulanan bir durumdu.

Vasi tayin edilen kişiler çoğu zaman yakın akrabalarından oluşmaktaydı. Ancak 25 Mayıs 1689 tarihinde vefat eden Abdulkadir bin Mehmed'in vefatıyla geride bıraktığı küçük kızını Zeyneb'e vasi olarak akrabalık bağı bulunmayan İbrahim bin İsmail'in görevlendirilmesinde olduğu gibi²⁴ yakın akrabaların olmaması ya da fiziki olarak uzak yerlerde olmaları durumunda mahkeme tarafından belirli kriterler göz önünde bulundurularak akraba olmayan kişiler vasi tayin edilebilmekteydi.²⁵ Tayin edilecek kişilerin erkek olması zorunluluğu da yoktu. Nitekim 4 Mayıs 1689 tarihli Arapça bir belgede Hanım Ağa binti İlya adlı kadın, ölen eşi Halil'in küçük çocukları Nevruz, Fethi ve Nufel/Nevfel üzerine vasi tayin olunmuştu.²⁶

Alıcı ve satıcıların kimlik tespitini yaparken kullanılacak en uygun yöntemlerden birinin bu kişilerin isimleri ile birlikte babalarının isimleri, varsa ailelerinin lakapları, toplum içerisinde statüsünü belirten molla, efendi, çelebi, şeyh vs. unvanlarının da belgelere kaydedilmesi olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin Mustafa Efendi ve Molla Ahmed bin Ali Efendi, güneyi, batısı ve kuzeyi yol, doğusu kendi mülkleriyle sınırlı boş tarlalarını satarken *efendi* unvanıyla;²⁷ Küçük Mehmed Ağa bin Abdullah, güneyi, kuzeyi ve batısı yol, doğusu ise Amo veledi Maksi Hanna mülküyle sınırlı ipek dükkânını satarken *ağa* unvanıyla yazılmıştı.²⁸ Bazen kişilerin hangi mahalle sakini olduğu ya da hangi karyede (köy) yaşadığı veya mesleği de ismiyle belirtilmekteydi. Çukadar Abdi bin Hızır Gölasiye mahallesindeki

²² Nesimi Yazıcı, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *AÜİFD* (2007), Sayı 1, s. 13 (1-46)

²³ MŞS 252, b. 495. (18 Rebiülevvel 1161)

²⁴ MŞS 248, b. 13. (5 Safer 1100)

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Bardakoğlu, "Vesâyet", *TDVİA*, Cilt 43, s. 66-70.

²⁶ MŞS 248, b. 3. (14 Receb 1100)

²⁷ MŞS 248, b. 577. (25 Muharrem 1159)

²⁸ MŞS 195, b. 26. (Evail-i Safer 1150)

evini satarken *Çukadar* mesleğiyle,²⁹ Seyhan köyünden İbrahim bin İbrahim değirmenini satarken karyesi de belirtilerek yazılmıştı.³⁰ Bu türden kimlik verilerinin kayıt altına alınmasının en önemli sebebi belgelerin taraflar arasında ileriki bir tarihte çıkabilecek anlaşmazlıklarda devreye girerek kanıt olarak kullanılabilme ihtimalidir. Mahkeme kararı kesin delil hüviyetinde ve anlaşmazlıkların çözümünde en doğru kanıt niteliğindedir. Tarafların istemesi durumunda mahkemece tutulan bu kayıtların kendilerine de farklı bir nüsha olarak verilebileceğini belirtmek gerekir.

2.2. Mülkün Niteliğinin ve Değerinin Tespiti:

Alıcı ve satıcı bilgileri kayıt altına alındıktan ve ikrar tamamlandıktan sonra mülkün cinsinin ayrıntılarıyla not edilmesi gerekmektedir. Bu işlemin mahkeme huzurunda teferruatlı yapılması kayıt altına alınacak bilgilerin ve işlemin sıhhatini de arttırmaktaydı. Satılacak olan mülkün mahallesi ve yeri açıkça yazılması gerekliydi. Örneğin Neccar Cercis veledi Hanna evini satarken mülkünün mahallesinin Kıssis olduğunu,³¹ Hacı Yusuf el-Gaznevi (?) bin Hacı Hüseyin, Muharrem Çelebi bin Şeyh Musa Çelebi ile Seyyid Hüseyin bin Hüseyin bin Davud Çelebi evlerini Mardin Kadısı Hacı Mehmed Ağa'ya satarken Zerrek mahallesini belgeye kaydettirmişlerdi.³² Mülkün hangi mahallede olduğu ticari açıdan değerinin belirlenmesi açısından önemliydi. Mahalleden mahalleye fiyatlar değişmekte, yükseklik ya da düşüklük göstermekteydi.

Evin etrafındaki yapılar kamu alanları (yol, cami, mescit, hamam, çeşme vb.) tek tek yazılır, özel bir mülk var ise bunların kimlere ait olduğu yönleri de belirtilerek ayrıntılarıyla kaydedilirdi. Örneğin, Alob veledi Nuri, güneyi yol ile bağlantılı, doğusu ve kuzeyi harap mülk, batısı ise Korkis mülkü ile sınırlı Babülcedid mahallesindeki evi Yusuf'dan 40 kuruşa satın almıştı.³³ Bu örnekten de anlaşıldığı üzere satışlarda evin güney, doğu, kuzey ve batı yönlerindeki komşu evlerin kimin mülkü olduğu da ayrıntısı ile belirtilirdi. Cami, mescit, hamam gibi sosyal imkanların fazlalığı evin değerini belirleyen başka bir faktördü. Bu tip sosyal müesseselere yakınlık merkezi bir konumu da ifade etmekteydi ki mülkün değerinin doğru tespitinde önemli bir ayrıntıydı. Bu özelliklerin belirtilmesi mülkün en ayrıntılı şekilde değerini belirtmekte ve ileride çıkabilecek anlaşmazlıkların önüne geçilmesini amaçlamaktaydı.

Satılan mülk bir ev ise evin tüm müstemilatı (kaç oda, oda çeşitleri, tuvaleti ve mutfığı, su kuyusu) tek tek yazılırdı. Müstemilatın azlığı ya da çokluğu fiyatları doğrudan etkilemekteydi. 1747 yılında Sevindik mahallesindeki biri Yusuf bin Ali'ye, diğeri İlya ve İğya kardeşlere, diğeri ise Abdullah bin Hasan ile Nesro binti Garip adlı kadına ait dört evin satışını ayrıntılı bir şekilde incelediğimiz zaman Yusuf bin Ali'ye ait evin içerisinde oda, avlu ve su kuyusu olduğu ve bu evi 90 zolata kuruşa sattığını,³⁴ İlya ve İğya kardeşlerin

²⁹ MŞS 248, b. 585. (12 Safer 1159)

³⁰ MŞS 248, b. 231. (19 Rebiülevvel 1101)

³¹ MŞS 195, b. 5. (Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1173)

³² MŞS 195, b. 11. (Evahir-i Zilhicce 1171)

³³ MŞS 251, b. 10. (6 Zilkade 1156)

³⁴ MŞS 252, b. 199. (29 Rebiülevvel 1160)

içerisinde mutfak, yatak odası, kiler, küçük oda, avlu, su kuyusu ve tuvalet bulunan evlerini 635 zolata kuruşa sattıklarını,³⁵ Abdullah bin Hasan'ın içerisinde iki sofa, mahzen, kiler, mutfak, su kuyusu ve avlu bulunan evini 195 zolata kuruşa sattığını,³⁶ Nesro binti Garip adlı kadının içerisinde mutfak, döşeli oda, odunluk, avlu ve su kuyusu bulunan evine 90 zolata kuruşa alıcı bulduğunu görmekteyiz.³⁷ Aynı tarihte ve aynı mahallede satılan bu dört evin arasındaki ciddi fiyat farkları muhtemelen müştemilatın farklılığından kaynaklanmaktadır.

Ev satışı belgelerinde dikkat çeken önemli bir husus ev için دار (*dâr*) ifadesinin kullanılmasıdır. Genel olarak Osmanlı Türkçesinde tutulan kayıtlarda ev ifadesinin karşılığı olarak منزل (*menzil*) kelimesi kullanılırken³⁸ Mardin'de tutulan Arapça kayıtlarda “bina, yapı, mesken” anlamına gelen *dâr* kelimesi tercih edilmiştir.³⁹ Bu kelime, Osmanlı Türkçesinde de Arapçadan geçmiş olarak aynı anlamı vermektedir. Ev için bazen الدار جمع (*cemî'üd-dâr*) veya البيت جمع (*cemî'ül-beyt*) ifadelerinin kullanıldığını da görmekteyiz. Bu ifadeler özellikle müştemilatı çok olan veya birkaç katlı evler için kullanılmaktadır.⁴⁰

Arapça belgelerde oda anlamında iki kelime kullanılmaktadır. Biri بيت (*beyt*)⁴¹ diğeri çok nadir de olsa حجره (*hücre*)⁴²dir. Odalar فراش بيت (*beyt-i firâş*), انبوب بيت (*beyt-i enbûb*), صغیر بيت (*beyt-i sagîr*), كبير بيت (*beyt-i kebîr*) olarak adlandırılmaktadır. Yatak odası için kullanılan *beyt-i firâş*, yatak, yastık, döşek anlamına gelen فراش (*firâş*) kelimesinden gelmektedir.⁴³ *Beyt-i enbûb* ise minder, yatak anlamına gelen انبوب (*enbûb*) kelimesinden gelmekle birlikte yatak odası için kullanılmamakta,⁴⁴ evlerde genelde basık küçük bir odaya işaret etmektedir. Burada genel olarak fazla veya yedek olarak hazırlanmış yatak ve minderler saklanmakta ve misafirler için hazır tutulmaktaydı.

Mardin evlerinin en önemli bölümü منظره (*manzara*) adını verdikleri misafir odası olarak kullanılan Mezopotamya ovasına bakan, güneş gören büyük odalardır.⁴⁵ Bu odalar özenle dizayn edilir ve duvarları süslenirdi. Genel de ovayı gören bu odaların güzel manzaralarından dolayı *manzara* ismiyle anılmış olması ihtimali yüksektir. Bu odaların penceresinin bol olduğu, bolca güneş aldığı ve çoğunlukla da selamlık/misafir odası anlamında kullanıldığını düşünmek kuvvetle muhtemeldir. Bu odalar genelde uzunlamasına ve yüksek kubbeli ferah odalardı. Kimi zaman L şeklinde inşa edildiği de görülmekteydi.⁴⁶ Satış esnasında bu odaya sahip evlerin çok daha değerli olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Su kuyusu Mardin evleri için önemli bir işleve sahipti. Yüksek bir tepeye kurulu olan

³⁵ MŞS 252, b. 172. (25 Safer 1160)

³⁶ MŞS 252, b. 202. (11 Rebiülahir 1160)

³⁷ MŞS 252, b. 254. (14 Şaban 1160)

³⁸ Bkz. Diyarbakır Şer'iyye Sicili (DŞS), 6b-3 (15 Cemaziyelevvel 1065)

³⁹ Serdar Mutçalı, “Dar”, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 1995, s. 284.

⁴⁰ MŞS 251, b. 20. (Evahir-i Safer 1127)

⁴¹ MŞS 252, b. 70. (1 Muharrem 1139)

⁴² MŞS 248, b. 149. (Evahir-i Zilkade 1100)

⁴³ Murtaçlı, “firâş”, *age*, s. 654; Develioğlu, “Firâş”, *age*, s. 268.

⁴⁴ Mehmet Selahi, *Kamus-i Osmani*- انبوب “enbûb”, s. 43.

⁴⁵ MŞS 195, b. 12. (8 Rebiülahir 1174)

⁴⁶ Ahmet Kankal, 248 Numaralı Mardin Şer'iye Sicili Belge Özetlerinin Çıkarılmasında ve Yayınlanmasında Takip Edilen Usul”, *248 Nolu Mardin Şer'iye Sicili Belge Özetleri ve Mardin*, İstanbul 2007, s. 15.

şehrin su ihtiyacı çoğu zaman sarnıçlar aracılığıyla kuyularda toplanan sulardan ve doğal yeraltı su kaynakları ile beslenen kuyulardan karşılanmaktaydı. Ancak her evin kendine ait bir kuyusu veya kaynak çeşmesi olmayabiliyordu. Bu tür bir durumda satış esnasında su kuyusundaki hissenin belirtilmesi gerekirdi. Su kuyusuna Arapça belgelerde الماء جب (cubb'ul-mâ) ismi verilmekteydi.⁴⁷ Birkaç ailenin birlikte bir kuyuyu paylaştıkları çok sık görülmekte olan bir durumdur. Evin satışı sırasında su kuyusunun tamamının mı yoksa belli bir hissesinin mi satışa dahil olduğunun belirtilmesi mekânın değerini etkileyen unsurlar arasındaydı. Mardin ahalisinden Neccar Cercis veledi Hanna, içerisinde mahzen, küçük misafir odası, mutfak, tuvalet ve su kuyusu bulunan Kıssis mahallesindeki evini 37 kuruşa Cercis veledi Mecdo Karmudi'ye satarken,⁴⁸ su kuyusu tek bir eve mahsustu. Başka kayıtlarda su kuyusunun ortak olduğu da görülmektedir. Kerabid ve Lali isimli kardeşler diğer kardeşleri ile birlikte babalarından kalan kalan evi satışa çıkarırken su kuyusu, mutfak ve avlunun ½'sini evin müstemilatı içerisinde belirtmişlerdir.⁴⁹ Muhtemelen iki ayrı ev aynı avlu içerisindeydiler ve mutfak ile su kuyusunu ortak kullanmaktaydılar. Durum böyle olunca satış sırasında avlu, mutfak ve su kuyusunun ancak yarısını satabilmekteydiler. Hissenin azaldığı ya da arttığı kayıtlara da rastlanmaktadır. İsan veledi Yosef, Mersime binti Abdulhad ve Meryem binti Abdulhad içerisinde avlu, mahzenler, mutfak bulunan evlerini satarlarken su kuyusundaki hisselerini ¾ olarak belirtmişlerdir.⁵⁰ Bununla birlikte bazı evlerde birden fazla su kuyusunu da rastlanmaktaydı. Hayati veledi Matlub'un Ağcan veledi Hızırşeh'e satmış olduğu ev bunlardan biriydi. İçerisinde iki su kuyusu, iki mahzen ve dört de revak bulunmaktaydı.⁵¹

Su kuyusu gibi كنيف (kenif) adı verilen tuvalet de Mardin evlerinde ortak kullanım alanlarındandı. Özellikle birkaç ailenin kullandığı büyük evlerde tuvalet ortaktı. Doğal olarak ev satışlarında bu durumda belirtilmekteydi. Allahverdi veledi Mosi üç yetim çocuğa vasi olarak tayin edilen Ebelhad hakkında mahkemeye giderek Zerraka mahallesindeki bir köşkün yazlık kısmı ile su kuyusunun 1/5'inin, tuvaletin ise 1/3'ünün satışı ile ilgili anlaşmazlığa düşüldüğünü belirterek dava açmıştır.⁵² Başka bir belgede Şeyh Yusuf bin Ali içerisinde odunluk, oturma odası, yazlık, mutfak bulunan evine ek olarak su kuyusu ve tuvaletin 1/2'sini 165 Zolata kuruşa satmıştır.⁵³

2.3.Satış İşlemi:

Mülkle ilgili özellikler belirtildikten sonra satılan mülkün fiyatı açık bir şekilde ifade edilirdi. Alıcı ve satıcı bunları tasdik eder ve daha sonra satış işlemi mahkeme kayıtlarına kaydedilirdi. Satış eğer peşin yapılmışsa, satıcı bedelini eksiksiz aldığını ve evin her şeyiyle artık alıcıya ait olduğunu kesin bir dille ifade ederdi. Eğer ev peşin para ile

⁴⁷ MŞS 251, b. 7. (Evasıt-ı Zilkade 1126)

⁴⁸ MŞS 195, b. 5. (Evasıt-ı Cemaziyelahir 1173)

⁴⁹ MŞS 248, b. 8. (1 Şaban 1100)

⁵⁰ MŞS 248, b. 17. (6 Şaban 1100)

⁵¹ MŞS 248, b. 111. (Evahir-i Şevval 1100)

⁵² MŞS 252, b. 120. (5 Şevval 1159)

⁵³ MŞS 252, b. 471. (29 Zilhicce 1160)

satılmamışsa satış koşulları ve ödeme şekli ayrıntılarıyla belirtilir, satış işleminin bedeli yazılır ve dua ile kapatılırdı.

Belgelerde evlerin fiyatları yazılırken para biriminin özellikle belirtildiğini görmekteyiz. İncelediğimiz defterlerde kullanılan para birimleri akçe, kuruş ve paradır. Osmanlı Devleti'ndeki en temel para birimi akçeydi. Akçenin ilk olarak Osman Bey zamanında kullanıldığı iddiası varsa da⁵⁴ genel kanaat olarak Orhan Bey zamanında akçenin basıldığı kabul edilmektedir.⁵⁵ Akçenin yürürlüğe girmesi ile başlayan tek metale dayanan para sistemi (Monometalist), 1479 tarihinde Fatih tarafından darbedilen altın para ile ikili madene dayanan sisteme (bimetalist) dönüşmüştür.⁵⁶ İkili sistem içerisinde devletin akçeye biçtiği önem altına göre çok daha fazlaydı ama gerçek hayatta ise akçe sürekli değer kaybetmekteydi.⁵⁷ XVI. yüzyıla gelindiğinde, batıdan gelen değerli madenlerin hareketliliği nedeniyle Osmanlı parası bir buhran içerisine girmiş ve gümüşün altın karşısında değer kaybetmesine, fiyatların yükselmesine, gelirlerin düşmesine sebep olmuştur.⁵⁸ Bu tarihten itibaren devletin resmîyette kullandığı para birimi akçe günlük hayattan kopma eğilimi göstermiştir. 1688 yılında "kuruş" darb edilmesi ve onunla birlikte 1/40'ı olarak basılan "para"nın uygulamaya sokulması ile XVIII. yüzyıldan itibaren akçenin yerine *kuruş* ve *para* fiili olarak kullanılan para birimleri haline gelmişlerdir. Akçenin önemini yitirmesi ile piyasalara Hollanda'dan gelen "esedi (aslanlı) kuruş"⁵⁹ ve menşei Polonya olan "zolota kuruş" girmiştir.⁶⁰ Bu yabancı paralar kafa karışıklığına sebep olmuş görünmektedir. 1747 yılı Mardin ve Nusaybin mukataasından Bağdat kalesinin muhafazası için 271 cebecinin et istihkakları 43.370 akçe tutmuş ve bu tutar aynı zamanda 1.194,5 esedi kuruş ve 10 para kıymetinde olduğu belgede belirtilmiştir.⁶¹

Mülk alım-satımı konusunda kimi zaman anlaşmazlıkların çıktığı belgelerden anlaşılmaktadır. Örneğin 4 Haziran 1690 tarihli belgede Mardin sakinlerinden olup ölen İğya adlı zimmînin akrabalık yoluyla varisi olan amcası Tuma veledi Velanis adlı zimmî, mahkemede, Mardin sakinlerinden Mustafa Bey bin İbrahim Bey hakkında, Babü'l-Cedid mahallesinde olup kardeşinden satın aldığı evde kendi hissesinin bulunduğunu iddia ile alı verilmesini talep etmiştir. Mustafa Bey ise cevabında iki buçuk sene önce İğya ve validesi Cevher adlı kadının zikri geçen evi 17 esedi kuruşa kendisine sattığını iddia etmiştir. Mardin sakinlerinden Mehmed bin Mustafa ile Berincan binti Emir Bey ve Sultan binti Mehmed

⁵⁴ Mübahat Küçüköğlü, "Osmanlı İktisadi Yapısı", Osmanlı Devleti Tarihi, Ed: E. İhsanoğlu, İstanbul, 1999, s. 553; İbrahim Artuk, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Gazi'ye Ait Sikke", Ed. Osman Okyar ve Halil İnalçık, I. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920) Kongresi Tebliğleri, Ankara 1980, s. 27-33.

⁵⁵ Şevket Pamuk, Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi, İstanbul 2003, s. 34.

⁵⁶ Öksüz, age., s. 252; Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, s. 266.

⁵⁷ Halil İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle" *Belleten*, C. XV, S. 60, Ankara 1951, s. 267.

⁵⁸ Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti" *Belleten*, C. XIII, S. 51, Ankara 1949, s. 497-564.

⁵⁹ MŞS 252, b. 416. (2 Ramazan 1160/7 Eylül 1747)

⁶⁰ MŞS 195, b. 19. (Evail-i Şaban 1175/25 Şubat 1762)

⁶¹ MŞS 252, b. 417. (2 Ramazan 1160/7 Eylül 1747)

adlı kadınların şahadetleri sonucunda Mustafa Bey'in doğru söylediğine hükmedilmiş ve Tuma davadan men edilmiştir.⁶²

Sonuç

Mardin içerisinde farklı dinleri, kültürleri ve milletleri barındıran, çok kültürlülüğü birlikte yaşama dönüştürebilen nadir şehirlerden biridir. Şehrin bünyesinde barındırdığı bu çok kültürlü yapı, kendisini çevresindeki yerleşim yerlerinden ayırt edecek şekilde, zaman zaman resmî belgelere de yansımıştır.

Yapılan birçok araştırma göstermiştir ki incelediğimiz dönemde halk arasında hâkim dil Arapçaydı. Ermeniler, Süryaniler, Türkler, Araplar ve Kürtler birbirleriyle Arapça anlaşıyorlardı. Şehirde ticaret Arapça sürmekteydi. Halk birbirinin dilini az da olsa biliyor ancak hâkim dil olarak Arapçayı kullanıyordu. Anadili farklı bu kadar çok unsurun Arapça konuşması veya konuşmaya çalışması zamanla birçok yabancı kelimenin bu dile nüfuz etmesine sebep olmuştur. Bu durum, Türkçe, Süryanice, Ermenice ve Kürtçe kelimelerin karıştığı “Mardin Arapçası” denilen sadece bu şehirde konuşulan bir lehçeyi ortaya çıkarmıştır.

18. yüzyılda Mardin’de tutulan mahkeme kayıtlarındaki Arapça belgelerin fazlalığı kendisini çevre birimlerde tutulan kayıtlardan ayırt etmektedir. Günlük yaşamı ilgilendiren birçok konu mahkemede Arapça kayıt altına alınarak muhafaza edilmiştir. Yukarıda bahsedildiği üzere halkın çoğunluğunun Arapça konuşmasının, farklı anadile sahip toplulukların birbirleriyle Arapça anlaşmalarının mahkemeye de yansımış olması ihtimali yüksektir. Kadı'nın katiplerin ve mahkemeye gelenlerin Arapça konuştuğu bir ortamda işlemin de Arapça yapılması doğaldır.

Bununla birlikte Arapçanın belgelerde kullanılmasını hâkim dil etkeniyle tek sebebe indirgemek de doğru değildir. Mahkeme kayıtlarında geriye dönük olarak davaların araştırılması, geçmişteki bilgilere daha sonra da bir başvuru kaynağı olarak ihtiyaç duyulabilmesi, bir tür noter işlevi gören bu kayıtların kanıt niteliği taşıması gibi sebeplerle mahkeme görevlilerinin her hâlükârda anlayabilecekleri bir dilin kullanılmasının işleyiş açısından gerekli olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Arapça belgeler içerisinde en yoğun olanları mülk alım-satımlarıdır. Mahkeme kayıtlarında neredeyse tüm mülk alım-satımı belgeleri Arapça yazılmıştır. Defterlerin bütününe de bakıldığında mülk satışlarının sayısı olarak en fazla olan belge olduğu da görülecektir. Gündelik hayattaki en önemli ticari etkinliklerden olan mülk alım-satımının Arapça kayıt altına alınması, kadılar tarafından halkın anlayabileceği dilin tercih edildiğinin en önemli göstergesidir.

Mülk alım-satımları her ne kadar Arapça yazılmışlar ise şer’iyye sicillerinin kendi yöntem ve üslubuna uygun olarak tutulmuşlardır. Yine de kendine has bir üslup oluştuğunu

⁶²MŞS. 248, b. 516. (25 Şevval 1100/12 Ağustos 1689)

söylemek yanlış olmayacaktır. Belli bir kalıp halinde yazıldığı görülen belgeler ayrıntılı bir şekilde tutuldukları için dönemin ticari ve sosyal hayatına ışık tutmaktadırlar.

KAYNAKÇA

Akbel, Mustafa, “Osmanlı’da Vekâlet; Bir kaza Örneği Olarak Kula Mahkemesine Müracaatlar”, *Turkish Studies*, Volume 10/13 Fall 2015.

Akdağ, Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişaf Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti” *Belleten*, C. XIII, S. 51, Ankara 1949, s. 497-564.

Akgündüz Ahmet, “Şer’iye Sicillerinin Toplu Kataloğu”, *Şer’iye Sicilleri*, C. I, İstanbul 1988.

Artuk, İbrahim, “Osmanlı Beyliği’nin Kurucusu Osman Gazi’ye Ait Sikke”, Ed. Osman Okyar ve Halil İnalçık, *I. Uluslararası Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920) Kongresi Tebliğleri*, Ankara 1980, s. 27-33.

Baltacı, Cahit, “Şer’iye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi”, *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul 1985, s. 127-132.

Çınar, Hüseyin, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab, Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.

Deveci Bozkuş, Yıldız, “Geçmişten Günümüze Ömerli (Maserte)’de Siyasi, Sosyal, Dini ve Etnik Yapı Bağlamında Ermeniler”, *Uluslararası Ömerli/Ömeran ve Çevresi Sempozyumu*, İstanbul 2012

Ersoy, Osman, “Şer’iye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, *AÜDTCFD*, XXI/3-4 (1975).

Göka, Şenol, *İnsan ve Mekân-Bir Bütünün İki Farklı Görüntüsü*, Pınar Yayınları, İstanbul 2001.

Gökbayır, Sema, Sağlam Emine, Çolak Mehmet, “İslam Hukuku ve Modern Hukuk Bağlamında Şahitlik Müessesinin Değerlendirilmesi”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 5, Sayı 2, Aralık 2012.

Gökbilgin, M. Tayyib, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, İstanbul 1979, s. 111-112.

Göyünç, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara 1991.

Günay, Ramazan, *252 Nolu Mardin Şer’iye Sicilli Belge Özetleri*, İstanbul 2006.

Gümüş, Ercan, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.

Gürhan, Veysel, *XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2012.

Hallaçoğlu, Yusuf, “Şer’iye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru, Adana Sicilleri”, *TD*, 30 (1976).

İlgürel, Mücteba, “Şer’iye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, *TD*, 28-29 (1975).

İnalçık, Halil, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle” *Belleten*, C. XV, S. 60, Ankara 1951, s. 267.

İpşirli, Mehmed, “Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Şer’iye Sicilleri”, *Tarih ve Sosyoloji Seminerleri (28-29 Mayıs 1990), Bildiriler*, İstanbul 1991, s. 157-162.

Kankal, Ahmet, 248 Numaralı Mardin Şer’iye Sicili Belge Özetlerinin Çıkarılmasında ve Yayınlanmasında Takip Edilen Usul”, *248 Nolu Mardin Şer’iye Sicili Belge Özetleri ve Mardin*, İstanbul 2007.

_____, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, Ankara 2004

Karagülle, Can, Demir Yüksel, “Yerel Verilerin Konut Tasarım Sürecinde Değerlendirilmesi: Mardin Örneği”, *İTÜ Dergisi, Mimarlık, Planlama, Tasarım*, Cilt 9, Sayı 2, Eylül 2010.

Kaya, Süleyman, “Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı:5, 2005, s. 379-416.

Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1984, s. 350-359.

_____, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Ed: E. İhsanoğlu, İstanbul, 1999.

Lefebvre, Henri, *Mekânın Üretimi*, Çev. Işık Ergüden, Sel Yayıncılık, İstanbul 2014.

Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 1995.

Oğuz, Mustafa, Akgündüz Ahmet, “Hüccet”, *TDVİA*, Cilt 18, s. 446-450

Ongan, Halit, *Ankara Sicilleri I-II*, Ankara 1974.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, İstanbul 2003.

Taş, Hülya, “Osmanlı Kadı Mahkemesinde “Şühûdü'l-Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?”, *Bilig*, Kış / 2008 sayı 44: 25-44.

Taşçı, Hasan, *Bir Hayat Tarzı Olarak Şehir, Mekân, Meydan*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2014.

Tuz, Cahit, “Mardin’de Arap İskanı ve Mardin Arapçası”, *Uluslararası Ömerli/Ömeran ve Çevresi Sempozyumu*, İstanbul 2012.

Yazıcı, Nesimi, “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *AÜİFD* (2007), Sayı 1, s. 13 (1-46)

Yıldız, Sevcan, “Mardin Şehir Dokusu ve Mimari Yapısı”, *Makalelerle Mardin*, C. II. İstanbul 2005.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1998, s. 116-117.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Şer’î Mahkeme Sicilleri”, *Ülkü Mecmuası*, C. IV, S. 29, Ankara 1935, s. 365-368.